

OPEN

*Voor Frida, die ervoor zorgt dat ik open blijf staan en altijd blijf leren.
Of ik dat nu leuk vind of niet.*

Johan Norberg

OPEN

HOE EEN OPEN WERELD
ONS VERDER BRENGT
(en waarom we dat soms vergeten)

Nieuw Amsterdam

Vertaling Chiel van Soelen en Pieter van der Veen

© 2020 Johan Norberg

Oorspronkelijke titel *Open: The Story of Human Progress*

Oorspronkelijke uitgever Atlantic Books

© 2021 Nederlandse vertaling Chiel van Soelen en

Pieter van der Veen/Nieuw Amsterdam

Tekstredactie Marianne Tieleman

Correctie en lay-out Yulia Knol

Register Ewout van der Hoog

Ontwerp omslag Rouwhorst + Van Roon

NUR 686

ISBN 978 90 468 2831 1

www.nieuwamsterdam.nl

INHOUD

Inleiding – Handel en Tribalisme	7
DEEL I – OPEN	
1 Open uitwisseling	23
2 Open deuren	66
3 Open geest	114
4 Open samenlevingen	152
DEEL II – GESLOTEN	
5 Wij en zij	193
6 Nulsom	224
7 Angst voor wat komen gaat	258
8 Vechten of vluchten	300
9 Open of gesloten?	325
Dankwoord	345
Noten	347
Register	379

INLEIDING

HANDEL EN TRIBALISME

Als we de regels van de microkosmos (dat wil zeggen van kleine groepsverbanden of bijvoorbeeld van onze gezinnen) ongewijzigd en zonder beperkingen zouden toepassen op de macrokosmos (onze samenleving in bredere zin), waar we instinctief en gevoelsmatig vaak toe geneigd zijn, dan zouden we die vernietigen. Maar als we de regels van het grotere geheel zouden toepassen op onze intiemere samenlevingsverbanden, dan zouden we die verpletteren. Daarom moeten we leren in twee soorten werelden tegelijk te leven.

Friedrich Hayek, 1989

Lang geleden kwam een 45-jarige, een meter zestig lange man om het leven toen hij de Alpen tussen het huidige Italië en Oostenrijk doorkruiste. Kort daarna brak er een sneeuwstorm los, waardoor zijn lichaam, luchtdicht afgesloten, in het ijs bewaard bleef. Pas meer dan vijfduizend jaar later werd het teruggevonden. Toen Duitse wandelaars in 1991 het gemummificeerde lichaam vonden van deze Ötzi, zo genoemd naar de Ötztaler Alpen, gaf ons dat een heel bijzondere inkijk in het verleden: hoe het leven in de kopertijd was, hoe de mensen leefden en wat ze aten. Maar het onthulde ook veel over hun culturele en economische leven.

We weten niet zeker waarom Ötzi de elementen trotseerde en die dag de Alpen probeerde te doorkruisen, over ruig en besneeuwd terrein op drieduizend meter hoogte. We weten wel hoe hij zo ver kon komen. Ook al lijkt Ötzi de tocht in zijn eentje te hebben ondernomen, helemaal alleen was hij nooit. Wanneer hij op pad ging, droeg hij de ideeën, innovaties en het werk van duizenden mensen met zich mee. Hij profiteerde van ontdekkingen

van anderen en maakte gebruik van voorwerpen die hij niet zelf had vervaardigd.

Zijn muts was van berenvacht en zijn beenbeschermers en jas van geitenleer. Ook de zolen van zijn brede, waterdichte schoenen, gemaakt om over sneeuw te lopen, waren van berenvel en voor het bovengedeelte was hertenleer gebruikt. Ze waren zo ingenieus vervaardigd dat onderzoekers vermoeden dat er zelfs 5300 jaar geleden in Europa al gespecialiseerde schoenmakers waren.

Ötzi had een buidel bij zich met vuursteen, pyriet en meer dan tien verschillende planten om vonken te maken, en met stukken zwam voor medicinale doeleinden. Zijn lichaam telde 61 tatoeages, die misschien te maken hadden met behandelingen voor een pijnlijke aandoening. Hij had ook schrapers, pijlpunten en dolken bij zich die hij niet zelf had gemaakt. Waarschijnlijk waren ze vervaardigd door steenbewerkers die zich daarin al sinds lang hadden bekwaamd. Het steen dat hiervoor was gebruikt, was gedolven in drie verschillende gebieden in de zuidelijke Alpenstreek, tot wel 60 kilometer daarvan. Volgens de onderzoekers 'duidt de variëteit aan voorwerpen op een uitgebreid handelsnetwerk dat de lokale gemeenschappen bestreek en zich geenszins beperkte tot de Monti Lessini'.¹ Het koper waar zijn bijl van was gemaakt, was niet afkomstig van erts uit het Alpengebied, maar kwam helemaal uit het zuiden van Toscane.

Opmerkelijk is dat de voorwerpen invloeden vertonen van zowel de zuidelijke als de noordelijke Alpen: de pijlpunten zijn typerend voor Noord-Italië, maar de vuurstenen schraper lijkt op de werktuigen van de Zwitserse Horgencultuur. Daaruit blijkt dat er zelfs vijfduizend jaar geleden in aanzienlijke delen van het Europese vasteland al een zeer complexe werkverdeling bestond waarvan Ötzi de vruchten plukte. Dankzij handel konden mensen zich specialiseren en dingen perfectioneren die ze ruilden voor de gespecialiseerde goederen en diensten van anderen.

Homo sapiens is een soort die het moet hebben van samenwerking. In vergelijking met veel andere dieren zijn we niet bijzonder sterk of snel, we hebben geen pantser, we kunnen niet vliegen en zijn maar matige zwimmers. Wat ons echter een enorm voordeel geeft is dat we elkaar hebben. Door heel grote hersenen en taal te ontwikkelen, waren we in staat sociale relaties aan te gaan en op grote schaal samen te werken en zo gebruik te maken van de ideeën, kennis en arbeid van anderen. Deze samenwerking heeft de innovaties mogelijk gemaakt die ons een kunstmatige superieure kracht

en snelheid gaven en bescherming boden in de vorm van kleding en medicijnen. Het stelde ons zelfs in staat te vliegen en de zeeën sneller te doorkruisen dan enig ander dier.

De mens is van nature een handelaar. We wisselen voortdurend kennis, gunsten en goederen uit met anderen, waardoor we meer kunnen bereiken dan wanneer we alleen op onze eigen talenten en ervaringen aangewezen zouden zijn. En er is niet veel nodig om ons daartoe aan te zetten. We zijn voortdurend op zoek naar kansen en gaan heel gemakkelijk nieuwe relaties of samenwerkingsverbanden aan, zelfs met vreemden. Door kennis en goederen te delen kan de mens overal op de planeet in onherbergzame klimaten overleven en floreren. Zo kon zich wetenschap ontwikkelen, die gebaseerd is op uitwisseling, kritisch onderzoek, vergelijking en kennisvermeerdering, en vervolgens technologie, de toepassing van wetenschap voor het oplossen van praktische problemen.

Welke voordelen samenwerking en mobiliteit ons hebben opgeleverd, zien we pas goed wanneer daaraan plotseling een einde komt. De Wereldbank heeft berekend dat de grootste economische schade van epidemieën als de Mexicaanse griep, SARS of het nieuwe coronavirus niet wordt veroorzaakt door sterfte, ziekte, behandelingen en het daarmee gepaard gaande productieverlies, maar door de toenemende angst om met anderen om te gaan. Tot wel 90 procent van de schade is het gevolg van angstgedrag dat bedrijven, transport, havens en luchthavens lamlegt.³

Wij mensen innoveren en imiteren, we schaven en schuren en gaan net zo lang door tot we iets bijzonders weten te creëren. Verlichtingsideeën in de zeventiende en achttiende eeuw hebben barrières geslecht die intellectuele en economische openheid in de weg stonden, wat een enorme innovatie op gang bracht en voor ongekende welvaart heeft gezorgd. In de afgelopen tweehonderd jaar is de levensverwachting gestegen van nog geen dertig naar meer dan zeventig jaar en is de extreme armoede teruggedrongen van ongeveer 90 procent van de wereldbevolking naar 9 procent nu.

De huidige globalisering is niets anders dan een uitbreiding van deze samenwerking over grenzen heen, wereldwijd. Hierdoor kunnen meer mensen dan ooit gebruikmaken van de ideeën en het werk van anderen, waar ze zich ook op de planeet bevinden. Zo kon de moderne wereldeconomie ontstaan die de afgelopen 25 jaar dagelijks bijna 130.000 mensen uit de armoede heeft bevrijd.

Ook in het geval van het autoritair geleide China blijkt dat vooruitgang

afhankelijk is van openheid, zoals we zullen zien. In de tijd dat China het meest openstond voor de wereld, nam het een leidende positie in qua welvaart, wetenschap en technologie, maar toen het vijfhonderd jaar geleden zichzelf en zijn havens afsloot voor de wereld, werd het van het meest welvarende land van de planeet al snel een van de armste landen. China's huidige comeback is het gevolg van een nieuwe, gedeeltelijke opening sinds 1979 en het land boekt daar waar het zich heeft opengesteld spectaculaire successen, maar faalt jammerlijk daar waar het dat niet heeft gedaan. Dankzij Chinese bedrijven die op de wereldmarkten concurreren, konden miljoenen werknemers zich aan de armoede onttrekken, maar de beschermde staatsbedrijven doen in een groeiend aantal 'rust belts' de welvaart weer teniet. Chinese wetenschappers die werken op terreinen die de goedkeuring van de partij wegdragen, kunnen publiceren in prestigieuze wetenschappelijke tijdschriften, maar als ze de alarmbel luiden over een nieuw virus of iets anders dat de leiders in verlegenheid brengt, belanden ze in de gevangenis. China's communistische partij wil zowel de voordelen van openheid als de zekerheid van controle. De toekomst van China zal afhangen van welke tendens uiteindelijk de overhand krijgt.

Globalisering is wel omschreven als de 'verwestersing' van de wereld. Vroeger dacht ik dat dit inderdaad zo was. Toen ik voor het eerst in geschiedenis geïnteresseerd raakte, begon ik die in omgekeerde volgorde te bestuderen, zoals de meeste mensen doen. Dus ik begon met de periode waarin we nu leven en reisde terug in de tijd om naar de wortels daarvan te zoeken. Daardoor kreeg ik een vertekend beeld van Europa's eigenheid. Omdat de Verlichting en de industriële revolutie in Europa waren begonnen, zocht ik, zoals zovelen voor mij, naar de redenen waarom deze daar hadden plaatsgevonden. En natuurlijk waren die gemakkelijk te vinden: het spoor liep van de Renaissance, via de Magna Carta, het Romeinse recht enzovoort, helemaal terug naar de grondlegging van de filosofie en de democratie door de Grieken.

Dit is een versie van wat de Brits-Ghanese filosoof en cultuurtheoreticus Kwame Anthony Appiah de geschiedenistheorie van het 'goudklompje' noemde.³ Ooit dolven de Grieken een goudklompje uit de aarde op. Toen de Romeinen hun gebieden veroverden, eigenden die zich dit goudklompje toe en poetsen het op. Toen hun rijk ten onder ging, viel het goudklompje uiteen in stukjes die terecht kwamen bij een aantal Europese hoven, stadstaten en wetenschapscentra, waarna ze vervolgens op de universiteiten van Europa en de vs weer tot een geheel werden samengevoegd.

Ik begon mijn geloof in dit goudklompje te verliezen toen mij bleek dat andere culturen hun eigen renaissance, periodes met een bepaalde rechtsorde, wetenschappelijke vooruitgang en snelle economische ontwikkeling hebben gekend. Ik ontdekte dat de Griekse filosofie in feite een erfgoed is dat wij delen met de islamitische wereld. Ook kwam ik erachter dat de Chinezen op eigen houtje tal van wetenschappelijke ontdekkingen hadden gedaan en technologische wonderen hadden gecreëerd, lang voordat westerlingen dat deden. Door dit alles werd voor mij een directe verbindinglijn door de westerse beschaving heen steeds moeilijker te verdedigen, vooral ook omdat je dan de duizend jaar tussen de val van Rome en de Renaissance moet afdoen als een afwijkende, duistere periode.

De geschiedenis kent niet zoiets als een goudklompje, maar wel gouden periodes van creativiteit en successen. Heel veel zelfs. De historicus Jack Goldstone noemt ze ‘efflorescences’, snel en vaak onverwacht opkomende bloeiperiodes waarin zowel de bevolking als het inkomen per hoofd van de bevolking groeit. Wat ze gemeen hebben is niet hun locatie of de etniciteit of geloofsovertuiging van de bevolking. Deze bloeiperiodes hebben op verschillende plaatsen, in verschillende tijdperken en binnen verschillende geloofssystemen plaatsgevonden: in het heidense Griekenland, het islamitische kalifaat van de Abbasiden, het confuciaanse China, het katholieke Italië tijdens de Renaissance en de calvinistische Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Wat ze wel gemeen hadden was dat ze openstonden voor nieuwe ideeën, inzichten, gewoontes, mensen, technologieën en ondernemingsmodellen, waar die ook vandaan kwamen.

Dat de Verlichting en de industriële revolutie in West-Europa begonnen, kwam, zoals ik zal laten zien, doordat dit deel van de wereld toevallig de grootste openheid kende, deels gewoon door een gelukkige samenloop van omstandigheden. Overal waar vergelijkbare institutionele veranderingen plaatsvonden, was dat het geval. Het is niet de triomf van het Westen, het is de triomf van openheid.

Dat is goed nieuws voor de wereld, want het betekent dat deze ontwikkeling ook in andere culturen kan plaatsvinden. Maar het is slecht nieuws voor ons in het Westen, want het betekent dat onze positie ons niet is toebedeeld door het lot, maar te danken is aan bepaalde instituties. En die kunnen worden vernietigd, zoals ze ook ooit in andere delen van de wereld werden vernietigd waardoor er een einde kwam aan eerdere bloeiperiodes in de geschiedenis.

Openheid heeft de moderne wereld geschapen en stuwt haar voort, want hoe meer we openstaan voor ideeën en innovaties uit onverwachte hoek, hoe meer vooruitgang we zullen maken. De filosoof Karl Popper noemde dat ‘de open samenleving’.⁴ Het is een samenleving die niet afgesloten is, omdat ze niet een organisme is met één verbindend idee, collectief plan of utopisch doel. De taak van de overheid in een open samenleving is om, door middel van een systeem van regels die voor alle burgers evenzeer gelden, te garanderen dat er naar betere ideeën gezocht kan worden en dat de mensen vrij zijn om naar eigen inzicht te leven en hun eigen doelen na te streven. Zij onthoudt zich ervan ‘winnaars te selecteren’ in het culturele en intellectuele leven, in het maatschappelijk middenveld en het gezinsleven, en evenmin in het bedrijfsleven en de technologische sector. In plaats daarvan geeft ze iedereen het recht met nieuwe ideeën en methodes te experimenteren en krijgen die de kans succesvol te zijn als ze in een behoefte voorzien, zelfs als dat een bedreiging vormt voor het bestaande gezag. Daarom kan de open samenleving nooit af zijn. Het is altijd werk in uitvoering.

Hierdoor ontstaat er ruimte voor vormen van menselijke ordening die het resultaat zijn van menselijk handelen, niet van een menselijk ontwerp. De belangrijkste instituties op het gebied van cultuur, economie en technologie waren niet centraal gepland, maar een uitvloeisel van samenwerking en concurrentie, van experimenten en vallen en opstaan. De groepen die met de beste oplossingen kwamen, soms bij toeval, waren succesvol, breidden zich uit en werden nagevolgd, terwijl mislukte experimenten in de prullenbak belandden.

De Oostenrijkse denker en Nobelprijswinnaar Friedrich Hayek stelde:

Hoe vernederend het ook mag zijn voor de menselijke trots, we moeten erkennen dat de beschaving alleen vooruit kan gaan of zelfs alleen behouden kan worden wanneer er zo veel mogelijk kans is op ongelukken.⁵

Openstaan voor ervaringen is een psychologische eigenschap, een van de ‘grote vijf’, de vijf belangrijkste eigenschappen die de persoonlijkheid bepalen. Deze is gerelateerd aan verbeeldingskracht, intellectuele nieuwsgierigheid en voorkeur voor pluriformiteit. Dit boek gaat echter over de openheid van instituties en niet van individuen. Wel bestaat daartussen vaak een verband. Mensen die meer openstaan voor nieuwe ontwikkelingen, zullen die meestal minder vaak willen verbieden. Al is dat niet altijd het geval. Mensen

die geneigd zijn ondoordacht risico's te nemen, zijn soms voorstander van krachtige regels en een sterke overheid om hen tegen verleidingen te beschermen. Zoals uit talloze persoonlijke verhalen blijkt, worden mensen niet per se reactionair omdat ze bijvoorbeeld een hekel hebben aan seks, drugs en rock-'n-roll, maar omdat ze er juist meer van houden dan goed voor ze is. Evenzo zijn veel mensen die in hun privéleven gedisciplineerd en conservatief zijn, op politiek gebied open en tolerant, niet ondanks maar vanwege hun persoonlijkheid. Ze zien dat vrijheid hen in staat stelt juist te handelen en goede dingen te doen.

Naar mijn mening zullen in het geval van open instituties mensen veel eerder problemen oplossen dan creëren, ongeacht hun persoonlijkheidskenmerken, en zal de kans groter zijn dat de wegen van uiteenlopende mensen elkaar kruisen, zodat hun ideeën en activiteiten elkaar wederzijds kunnen bevruchten.

Onder programmeurs wordt wel gezegd dat als er maar genoeg ogen meekijken, de mankementen vanzelf aan het licht komen. Hetzelfde geldt voor een samenleving. Hoe meer ogen er meekijken naar de verzamelde kennis van ons als mensheid en onze problemen en hoe meer mensen de gelegenheid krijgen die kennis aan te vullen met hun eigen creativiteit, hoe groter de kans dat mankementen worden verholpen.

Wanneer mensen geen toestemming nodig hebben van een centraal gezag om met nieuwe ideeën, technologieën en bedrijfsmodellen te experimenteren, maar vrijelijk kunnen creëren en concurreren (ook al kan dit gevoeligheden en dominante groepen raken), zien we mensen grotere vorderingen maken. De wereld is groot en het potentiële aantal inzichten, combinaties van ideeën en oplossingen is grenzeloos. De enige manier om alle kennis te gebruiken en alle ideeën te testen, is iedereen zijn gang te laten gaan en mensen de vrijheid te geven om samen te werken en uit te wisselen. En het goede nieuws is, zoals Ötzi's kleding en gereedschap laten zien, dat de mens daar bijzonder goed in is.

Dat is echter niet het hele verhaal. We hebben dit mooie vermogen om harmonieus samen te werken ook ontwikkeld om te kunnen doden en stelen.

In 2001 bleek uit een röntgenfoto en een CT-scan dat Ötzi niet zomaar in de bergen verdwaald was of door een plotselinge sneeuwstorm overvallen. Op de beelden was de exacte vorm van een pijlpunt te zien, die zich diep in zijn linkerschouder had geboord. Ook vertoonde zijn huid een snee op de plek waar die pijl binnengedrongen kon zijn. Vervolgens vonden onderzoe-

kers wonden aan zijn rechterhand en -pols, wat erop duidt dat hij zich had proberen te verdedigen tegen een aanvaller. Ook bevatten zijn hersenen sporen van gestold bloed, wat wijst op een hevige klap op het hoofd. En op zijn mes en pijlpunten zat het DNA van bloed van drie andere mannen. Ötzi is niet doodgevroren in een sneeuwstorm, zoals eerst werd aangenomen. Hij werd gedood in een handgemeen.

Over de oorzaak van dit wrede einde kunnen we alleen maar speculeren. Misschien dat een ruzie binnen de stam Ötzi dwong te vluchten. Het kan ook zijn dat zijn dorp was aangevallen door een andere stam en Ötzi op vergelding uit was. Of misschien was hij gewoon door vreemden in een hinderlaag gelokt. Wat we in elk geval weten is dat in die tijd zo'n einde niet uitzonderlijk was. Het sterftecijfer onder jagers-verzamelaars als gevolg van gewelddadigheden is vergelijkbaar met dat van moderne samenlevingen in oorlogstijd. Tot aan de moderne tijd was het leven van de mens, zoals de filosoof Thomas Hobbes ooit schreef, 'naar, wreed en kort'.

De reden dat mensen gingen samenwerken was dat dit hun een concurrentievoordeel gaf ten opzichte van andere dieren en groepen mensen. Samenwerking maakte het gemakkelijker om anderen die zich minder goed met elkaar verhielden te verslaan. Ook moest elke groep een manier vinden om zich te beschermen tegen degenen die graag deelden in de buit zonder er iets aan bijgedragen te hebben. Zo leerden we onderscheid te maken tussen 'zij' en 'wij'.

Zoals we nog zullen zien, zijn we heel sterk in het aangaan van nieuwe partnerschappen en bondgenootschappen. Binnen de kortste keren tonen we ons loyaal aan nieuwe groepen, zelfs als die op willekeurige basis zijn gevormd, en al snel gaan we ervan uit dat de mensen in onze groep slimmer, beter en hoogstaander zijn dan anderen.

Niet alleen handel, ook tribalisme zit ons in het bloed. We werken samen, maar ook om anderen te verslaan. Beide eigenschappen vormen een integraal deel van onze natuur maar duwen ons tegengestelde richtingen op. Samenwerking zorgt voor nieuwe kansen, nieuwe relaties en nieuwe uitwisselingen, tot wederzijds voordeel. Maar de neiging anderen te willen overheersen blokkeert uitwisseling en mobiliteit. Het maakt ons wantrouwig en doet ons veronderstellen dat anderen er alleen maar op vooruit kunnen gaan ten koste van ons.

Dit is de strijd tussen 'open en gesloten' waar zo vaak over gesproken wordt als het gaat over populisme, nationalisme, Trump en Brexit. Het is geen strijd tussen twee verschillende groepen, tussen globalisten en nationalisten, of tus-

sen mensen die zich overal thuis voelen en mensen die gehecht zijn aan hun eigen omgeving. Het is veeleer een strijd die voortdurend binnen onszelf wordt gevoerd.

Als we ons bedreigd voelen, zoeken we beschutting binnen de veiligheid van onze eigen kring en wapenen we ons tegen onze omgeving. Daardoor worden we conformistischer en gaan we positiever denken over sterke leiders. Opmerkelijk genoeg staan we sneller met ons oordeel klaar en worden we minder tolerant zodra we ons maar enigszins bedreigd voelen in ons gevoel voor orde en controle, al is het alleen maar omdat we ons generen voor onze vuile handen.

Maar wat gebeurt er als we bang zijn dat onze cultuur, onze levensstijl of onze hele samenleving wordt bedreigd door pandemieën, immigranten, buitenlandse mogendheden of onbetrouwbare elites? Als de hele wereld er orde-loos uitziet? Dat is de situatie waarin we terecht zijn gekomen na de financiële crisis en de migratiecrisis. De geopolitieke spanningen nemen toe en na de Arabische Lente wordt politieke bevrijding niet langer geassocieerd met stabiliteit en democratisering, maar met chaos en bloedvergieten. Het iconische beeld van onze tijd is niet langer de val van de Berlijnse Muur, maar de ineenstorting van de Twin Towers van het World Trade Center in New York. En dan laten we de dreigende rampen als gevolg van de klimaatverandering nog buiten beschouwing.

In het verleden werden de grote bloeiperiodes in de geschiedenis, die belangrijke periodes van openheid en vooruitgang, gevolgd door een neergang als gevolg van wat wel de Wet van Cardwell wordt genoemd, naar de technologiehistoricus Donald S. Cardwell.⁶ Innovatie stuit altijd op weerstand bij groepen die bang zijn dat ze erdoor benadeeld zullen worden. Dat kunnen gevestigde politieke of religieuze elites zijn, bedrijven met oude technologieën, werknemers met verouderde kennis, nostalgische romantici of ouderen die beducht zijn voor alle nieuwe ontwikkelingen. Ze proberen daarom veranderingen tegen te houden door middel van verboden, voorschriften, monopolies, het verbranden van eigen schepen of de bouw van muren. En als de rest van de samenleving ook in paniek raakt, kunnen ze hun gang gaan. Op die manier kwam er aan alle periodes van openheid en vernieuwing in de geschiedenis een einde, op één uitzondering na: de periode waarin we ons nu bevinden, met een open wereld, althans zolang we die kunnen behouden.

De COVID-19-pandemie laat zien wat er kan gebeuren en wat er op het spel staat. De internationale handel en mobiliteit hebben de wereld niet alleen verrijkt, ze gaven ook micro-organismen de kans mee te liften. In het verle-

den grepen heersers zulke grote plagen aan om hun greep op hun bevolking te versterken, de samenleving te isoleren en zondebokken aan te wijzen, zoals Joden, buitenlanders of heksen.

Nu een nieuwe coronaviruspandemie de wereld in zijn greep houdt, is het niet moeilijk voor te stellen dat dit een beslissend keerpunt zou kunnen zijn, dat de wereld zich zal afkeren van openheid. Bedrijven worden gedwongen hun internationale toeleveringsketens opnieuw te bezien, lokale bewoners gaan buitenstaanders en verre reizen wantrouwen en overheden eigenen zich nieuwe bevoegdheden toe. Op het moment van schrijven is er nog geen regering die vanwege het coronavirus verkiezingen heeft ‘uitgesteld’, maar het zou niet de eerste keer in de geschiedenis zijn als dat gebeurde. Paniek drijft de politiek in een nationalistische richting, bijvoorbeeld door verboden op de export van medicijnen en medische apparatuur. Dat lijkt weliswaar een manier om de eigen burgers te beschermen, maar dwingt andere landen hetzelfde te doen, zodat uiteindelijk iedereen met tekorten zit. Tijdens de wereldwijde voedselprijscrisis in 2010-2011 werden er verschillende verboden op de export van voedsel ingevoerd om de lokale voedselvoorziening veilig te stellen, maar dit leidde uiteindelijk tot een stijging van 40 procent van de wereldprijzen van tarwe en van bijna een kwart van die van maïs.⁷

Dus terwijl de wereld zich tijdens crisissen vaak in een nationalistische richting beweegt, hebben we in zulke tijden juist zeer dringend behoefte aan internationale afspraken om protectionistisch beleid dat ten koste van anderen gaat te voorkomen. We realiseren ons veel te weinig dat juist globalisering ons de beste kansen biedt om pandemieën te bestrijden, aangezien we door onze welvaart, communicatietechnologieën en open wetenschap sneller dan ooit op nieuwe ziektes kunnen reageren, zoals wetenschapsschrijver Ron Bailey opmerkte.⁸

Ziekenhuizen, onderzoekers, gezondheidsautoriteiten en farmaceutische bedrijven kunnen elkaar nu overal ter wereld direct van de nieuwste informatie voorzien en hun inspanningen coördineren om het probleem te analyseren en te bestrijden. Na wekenlang te hebben geprobeerd de uitbraak geheim te houden, maakte China op 2 januari 2020 bekend dat het een nieuw coronavirus had aangetroffen. Met behulp van technologieën die aan de andere kant van de wereld waren ontwikkeld, konden Chinese wetenschappers het volledige genoom van het virus lezen en dit op 10 januari publiceren op een nieuw, centraal, mondiaal meldpunt voor medisch onderzoek. Aan de hand hiervan hadden Duitse onderzoekers zes dagen later al een diagnostische test

voor de opsporing van nieuwe infecties ontwikkeld en vrijgegeven. En als eenmaal bekend is hoe het virus zich gedraagt, gaan anderen meteen aan het werk om de zwakke punten ervan op te sporen. Vervolgens gaan over de hele wereld onderzoekers met behulp van kunstmatige intelligentie aan de slag om medicijnen en vaccins te ontwikkelen die het virus op precies die punten kunnen aanvallen.

Na slechts anderhalve maand kon een Amerikaans biotechbedrijf een gloednieuw vaccin naar de autoriteiten sturen voor klinische proeven. Op 2 april, slechts drie maanden nadat China had toegegeven dat er een nieuw virus rondwaarde, publiceerde de Amerikaanse National Library of Medicine een lijst van 282 potentiële geneesmiddelen en vaccins tegen het nieuwe virus en was het al bezig patiënten te werven of diende daarvoor voorstellen in.

Toen de wereld nog armer en meer gesloten was, zonder massatransport, reisden micro-organismen langzamer, maar ze reisden vrijelijk en doken honderden jaren lang steeds weer op, totdat ze ons een voor een bijna allemaal te pakken hadden gehad. Vandaag de dag is ook onze respons wereldwijd en daarom heeft de mensheid voor het eerst een kans om terug te vechten. Dat is een opmerkelijke verworvenheid waar we niet lichtvaardig over moeten denken.

Dit boek is zowel een voorgeschiedenis van als een vervolg op mijn boek uit 2016, *Vooruitgang: Tien redenen om naar de toekomst uit te kijken*. Daarin wilde ik laten zien wat een verbazingwekkende en verrassend weinig bekende ontwikkeling de moderne wereld heeft doorgemaakt. Maar ik ben daarbij slechts heel terzijde ingegaan op de redenen *waarom* we in de afgelopen tweehonderd jaar plotseling meer vooruitgang maakten dan in de twintigduizend jaar daarvoor. In dit boek wil ik laten zien hoe openheid vooruitgang mogelijk heeft gemaakt.

Daarbij neem ik ook de onzekere toekomst van vooruitgang onder de loep door te onderzoeken welke krachten in verleden, heden en toekomst de vooruitgang bedreigen en haar alsnog fataal zouden kunnen worden. Ik schreef *Vooruitgang* precies in de tijd dat populistische en nationalistische aanval openden op een open wereldorde en ik deed dat om ons ervan te doordringen wat er op het spel staat. Dit keer zal ik me meer verdiepen in de vraag waarom het zo verleidelijk is om onze horizon te versmallen.

In de eerste helft van dit boek beschrijf ik hoe vrijhandel, migratie, vrijheid van denken en open samenlevingen de moderne wereld hebben gemaakt tot wat ze is, hoe openheid een natuurlijke uitkomst is wanneer individuele men-

sen proberen hun eigen leven te verbeteren en hoe die uiteindelijk de hele samenleving en onszelf op veel meer manieren verrijkt dan we beseffen.

Het blijkt dat bijna alles wat ons dierbaar is en volgens velen nu door openheid wordt bedreigd, ooit door openheid is *gecreëerd*. Dat is het dilemma voor de cultuurprotectionist: hij verdedigt altijd iets wat vroegere protectionisten niet wisten te verhinderen.

Mijn verhaal is deels gebaseerd op mijn studie van de wereldgeschiedenis en beschrijft hoe de Verlichting, de industriële revolutie en de eerste open samenlevingen in West-Europa ontstonden, al was dat niet *omdat* het West-Europa was. De Europese machthebbers probeerden, net als andere machthebbers, openheid en vooruitgang te blokkeren om de stabiliteit en orde te handhaven en het volk te kunnen uitbuiten. Gelukkig ging dat hun niet zo goed af en dit schiep ruimte voor kosmopolitische Verlichtingsdenkers en de revolutionaire veranderingen die tot de moderne wereld leidden.

Wereldgeschiedenis is een vorm van geschiedenis die een correctie wil vormen op de versmalling van nationale geschiedenis voor patriottische doeleinden. Wereldgeschiedenis richt zich ook op de grensgebieden en de verbanden, op de kruisbestuiving tussen culturen waardoor ze allemaal, vaak tegelijkertijd, veranderden. Ze wil weten hoe de Europeanen kennismaakten met de Griekse filosofie in de bibliotheken van veroverde islamitische gebieden, hoe ze wetenschappelijke ideeën oppikten in China en hun zekerheden over de wereld verloren door de vreemde zaken die ze aantroffen op nieuwe continenten.

Vanwege de recente terugslag in de globalisering denken sommigen dat het met de wereldgeschiedenis al gedaan is voordat die goed en wel op gang is gekomen. Niets is minder waar. Belangrijker dan ooit is inzicht in de wereld, met inbegrip van de terugslag. Die is immers mondiaal, het gevolg van transnationale gebeurtenissen, zoals de financiële crisis en de migratiecrisis. Zelfs ethnocentrismen steken voortdurend hun landsgrenzen over om zich door elkaar te laten inspireren. Het Brexitreferendum betekende een krachtige impuls voor de aanhangers van Trump, en zijn verkiezing was een grote opsteker voor populistische partijen in heel Europa, voor demagogen en partijen die beweren dat er één waar, verenigd volk is en dat een corrupte elite de wil van dat volk dwarsboomt. Een andere impuls was het geld en de mediasteun van Poetin Rusland, dat graag wil laten zien dat het westerse liberalisme achterhaald is. Ondertussen is voor westerse antiliberalen Poetin een bron van inspiratie geworden omdat hij, om met Steve Bannon te spreken, 'opkomt voor traditionele instituties'.⁹

We kunnen niet leven zonder openheid, maar de vraag is of we wel mét openheid kunnen leven. In de tweede helft van het boek onderzoek ik waarom openheid het altijd zwaar te verduren heeft, in het verleden en ook nu. Mijn stelling is dat de huidige wereld niet bewust tot stand is gekomen, maar haast per ongeluk. Het gebeurde omdat de macht van vorsten, priesters en gilden te veel leemtes had om de creativiteit van de mensen volledig te onderdrukken. Openheid werd steeds breder gesteund omdat op den duur de positieve gevolgen daarvan voor de kracht van de samenleving en de levensstandaard van de mensen steeds duidelijker werden. De vraag is echter of dat voldoende is voor het behoud van openheid op de lange termijn.

Door lessen uit de geschiedenis te combineren met inzichten uit de evolutionaire psychologie probeer ik te achterhalen hoe het komt dat we zoveel moeite hebben met deze openheid. Psychologisch neigen we allemaal sterk in de richting van groepsdenken, autoritarisme en nostalgie, vooral wanneer we ons door recessies, immigranten of pandemieën bedreigd voelen. Onze neiging de mensen onder te verdelen in ‘wij’ en ‘zij’ wordt nog sterker wanneer we menen dat de wereld een nulsomspel is, dat wat de een wint, de ander verliest, en dat we niet wederzijds kunnen profiteren van productie, mobiliteit en handel. Een ogenschijnlijk chaotisch heden en een onzekere toekomst verontrusten ons en dat biedt kansen aan demagogen die beloven de orde te herstellen en het land weer groot te maken, zoals in Amerika, Rusland, India, China en Europa gebeurt.

Ik zal bespreken hoe een reeks crisissen en dreigingen, met name de financiële crisis, hebben geleid tot het gevoel dat we worden aangevallen en dat we ons tot elke prijs moeten beschermen. In zulke gevallen is onze genetisch bepaalde standaardreactie vechten of vluchten: op zoek gaan naar vijanden en ze bestrijden of wegvluchten in de veiligheid van de groep achter tarieven en muren. Onze menselijke natuur heeft deze moderne wereld met al zijn wonderen geschapen, maar beschikt ook over het vermogen om alles af te breken.

Ik zal ook ingaan op de meest serieuze argumenten tegen openheid, namelijk dat ze gemeenschappen en bestaansmiddelen ondermijnt en leidt tot ongelijkheid en vernietiging van het milieu. Dit zijn inderdaad serieuze en reële problemen, maar mijn stelling is dat de enige manier om ze aan te pakken en vooruitgang te blijven maken meer openheid is. Vrijheid verschaft ons geen zekerheid en controle, maar wel iets belangrijkers: ruimte voor het onvoorzienbare en onvoorspelbare, en alleen van daaruit kunnen we vooruitgang en oplossingen voor onze problemen verwachten.

Het grootste gevaar dat dreigt is dat we uit angst voor deze problemen openheid de rug toekeren. Dat zou ons van de middelen beroven om de problemen aan te pakken en weleens alles wat we al hebben bereikt teniet kunnen doen. Als we naar de huidige levensstandaard, gezondheid, welvaart, geletterdheid en vrijheid kijken in een historische context, lijkt het geen twijfel dat we in een gouden periode leven. Maar aan al die gouden periodes uit de geschiedenis kwam altijd een eind.

Tom G. Palmer, een van de meest vooraanstaande klassiek liberale denkers van onze tijd, waarschuwde onlangs:

Er waart een spook rond in de wereld: het spook van radicale anti-vrijheidsgezinde bewegingen, die als schorpioenen in een fles elkaar te lijf gaan in hun onderlinge wedijver om de instituties die de vrijheid waarborgen zo snel mogelijk te ontmantelen. Sommige hebben zich genesteld in universiteiten en andere elitecentra, andere ontlene hun kracht aan populistische woede. De linkse en de rechtse stroming binnen deze anti-vrijheidsgezinde beweging zijn bovendien met elkaar verbonden en voeden elkaar. (...)

Wie een constitutionele regeringsvorm verkiest boven de dictatuur, vrije markten boven favoritisme of staatsocialisme, vrijhandel boven autarkie, tolerantie boven onderdrukking, en sociale harmonie boven onverzoenlijk antagonisme, moet wakker worden, want de zaak waar het ons om gaat en de welvaart en vrede die deze brengt zijn in groot gevaar.¹⁰

Weer in gevaar, zou ik daaraan kunnen toevoegen. De evolutie die ons tot samenwerken en handeldrijven bracht, maakte ons ook tot tribaal denkende statuszoekers, die bang zijn voor de vooruitgang van anderen. Daarom zijn open samenlevingen door de geschiedenis heen plotseling en soms schijnbaar onverwacht teruggevallen in onderlinge strijd, nationalisme en protectionisme. Zelfs oorlog.

De geschiedenis herhaalt zich niet, maar de menselijke natuur wel.